

سال‌نمای امنیت ملی
جمهوری اسلامی ایران
تحولات راهبردی ۱۳۹۴
چشم‌انداز ۱۳۹۵

زیر نظر شورای نویسندگان

آسیای مرکزی و قفقاز جنوبی

مقدمه

منطقه «آسیای مرکزی»، شامل پنج کشور قزاقستان، قرقیزستان، ترکمنستان، تاجیکستان و ازبکستان و منطقه «قفقاز جنوبی» نیز شامل سه کشور آذربایجان، ارمنستان و گرجستان است. منطقه «قفقاز شمالی» نیز شامل واحدهای کوچک خودمختاری چون جمهوری داغستان، چچن، اینگوش، کاباردینو-بالکاریا، قراچای-چرکیس و اوستیای شمالی است. در این گزارش تحلیلی، کوشش خواهد شد با مطالعه و واکاوی مهم‌ترین تحولات و روندهای این مناطق در سال ۱۳۹۴ و مقایسه آن با تحولات سال ۱۳۹۳، درک بهتری از روندهای آتی و احتمالی آن در سال ۱۳۹۵ حاصل شود.

برآورد ۱۳۹۴

تحولات و روندهای کلان و تأثیرگذار در دو منطقه آسیای مرکزی و قفقاز طی سال ۱۳۹۴ به دو شکل مثبت و منفی و مستقیم و غیرمستقیم بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران تأثیر دارند. تحولات این مناطق در سال ۱۳۹۴ در ۱۲ محور قالب‌بندی شده که در زیر به آن‌ها اشاره می‌شود.

۱. پویش جریان‌های نوین افراط‌گرایی: از امارت اسلامی در قفقاز تا خراسان تاریخی در آسیای مرکزی جریان‌های جدید افراط‌گرایی به‌ویژه جریان داعش در سال ۱۳۹۴ مجال و فرصت بیشتری برای ابراز وجود در مناطق آسیای مرکزی و قفقاز یافتند. هرچند گزارش‌های متعددی از حضور نیروهای داعش در افغانستان منتشر شده است، اما فعالیت داعش و سایر جریان‌های نوین افراط‌گرایی در مناطق آسیای

مرکزی و قفقاز در حال حاضر عمدتاً معطوف به شناسایی عناصر مستعد، عضوگیری، سازمان‌دهی و اعزام به مناطق درگیری در سوریه و عراق است. متعاقب حمله نظامی روسیه در سوریه، امکان بازگشت برخی از این عناصر به منطقه با هدف انتقام‌گیری و انجام عملیات‌های تروریستی و انتحاری به‌ویژه علیه روس‌تباران و نیز فعال نمودن مجدد مناطقی بحران‌زایی نظیر چچن، داغستان و اینگوش نیز چندان دور از ذهن به نظر نمی‌رسد. به لحاظ عقیدتی و تشکیلاتی، در سطح منطقه قفقاز به‌ویژه منطقه قفقاز شمالی (چچن، اینگوش و داغستان)، تشکیلات موسوم به «امارت اسلامی قفقاز»، به لحاظ تشابه در دیدگاه‌های سلفی و تکفیری و نیز سابقه عملیات‌های و تروریستی، همکاری گسترده‌ای با جریان‌های تندرو سلفی و تروریستی در عراق و سوریه نظیر جبهه النصره و داعش دارد. بخش اعظم تروریست‌های تکفیری از جمله فرماندهان ارشد داعش از این منطقه هستند و در چهارچوب تشکیلات «امارت اسلامی قفقاز» مورد شناسایی، سازمان‌دهی و به عراق و سوریه اعزام می‌شوند. از سویی دیگر، گروه داعش به لحاظ فکری و عقیدتی به افغانستان و منطقه آسیای مرکزی به عنوان بخشی از «خراسان تاریخی» مورد نظر خود می‌نگرد و حضور فعالی را در کشورهای این منطقه به نمایش گذاشته است. نکته بسیار مهم این است که پویش‌های جدید افراط‌گرایی در منطقه قفقاز تحت «امارت اسلامی قفقاز» و «خراسان تاریخی» مورد ادعای داعش در سطح منطقه آسیای مرکزی و افغانستان، تهدید بسیار جدی و نوینی را پیش روی کشورهای این مناطق و نیز ایران و روسیه قرار داده است.

پویش‌های جدید
افراط‌گرایی در منطقه
قفقاز تحت «امارت
اسلامی قفقاز» و
«خراسان تاریخی» مورد
ادعای داعش در سطح
منطقه آسیای مرکزی و
افغانستان، تهدید بسیار
جدی و نوینی را پیش
روی کشورهای این
مناطق و نیز ایران و
روسیه قرار داده است.

۲. تحولات تاجیکستان: تقابل با جریان‌های اسلامی و ممنوعیت فعالیت نهضت اسلامی تاجیکستان
جمهوری تاجیکستان در سال ۱۳۹۴ شرایط بسیار پرتلاشی را تجربه نمود که در کانون آن تقابل دولت این کشور با جریان‌های اسلامی به‌ویژه حزب نهضت اسلامی تاجیکستان قرار داشت. در سال ۱۳۹۴، دولت سکولار تاجیکستان فشار بر جریان‌های اسلامی را تشدید و محدودیت‌های جدیدی در رابطه با اعزام شهروندان تاجیک به مراسم حج (تنها افراد بالای ۳۵ سال)، ممنوعیت انتخاب اسامی اسلامی و عربی به خصوص نام پیامبر اسلام - محمد - بر افراد تازه متولدشده در تاجیکستان ایجاد و تراشیدن ریش برای مردان تاجیک را با هدف شناسایی و تفکیک افراد وابسته به گروه‌های افراطی و تکفیری نظیر داعش، طالبان و القاعده اجباری کرد؛ بیش از یک هزار نفر از دانشجویان تاجیک در حال تحصیل در مدارس و دانشگاه‌های کشورهای اسلامی نظیر پاکستان، مصر و عربستان سعودی را به تاجیکستان بازگرداند.

در سال ۱۳۹۴، مهم‌ترین برخورد دولت تاجیکستان با جریان‌های اسلامی را باید ممنوعیت فعالیت «نهضت اسلامی تاجیکستان» - تنها حزب اسلامی ثبت‌شده و قانونی منطقه آسیای مرکزی در شهر بورماه دانست. متعاقب حمله مسلحانه به یک ساختمان متعلق به وزارت کشور تاجیکستان در شهر وحدت، در ۲۰ کیلومتری شرق شهر دوشنبه و نیز به ساختمان مرکزی وزارت دفاع در نزدیکی فرودگاه شهر دوشنبه

که در ۱۳ شهریور ۱۳۹۴ صورت گرفت، دولت تاجیکستان، حزب نهضت اسلامی این کشور را مسئول حملات مسلحانه به نهادهای دولتی دانست و امام علی رحمان، رئیس جمهوری تاجیکستان پس از این درگیری‌ها، ژنرال «عبدالحلیم میرزا نظرزاده» مشهور به «حاجی حلیم» را از معاونت وزارت دفاع برکنار و فعالیت حزب نهضت اسلامی را ممنوع اعلام کرد. متعاقب آن، ژنرال «عبدالحلیم میرزا نظرزاده»، به «دره رامیت» در ۱۵۰ کیلومتری دوشنبه پناه برده و به همراه تعداد دیگری از مخالفان دولت در صدد رویارویی مسلحانه با دولت تاجیکستان برآمد که با حمله نیروهای امنیتی، به مقصود خود نرسید و کشته شد.

دولت تاجیکستان دستور تعطیلی رسمی فعالیت نهضت اسلامی تاجیکستان در سراسر این کشور را صادر و آن را سازمان افراطی و تروریستی اعلام کرد. دفتر مرکزی حزب نهضت اسلامی و چاپخانه حزب در دوشنبه پلمپ و اموال متعلق به محی‌الدین کبیری، رهبر حزب نهضت اسلامی که در ترکیه به سر می‌برد، توقیف، برخی از مقامات ارشد نهضت اسلامی تاجیکستان توسط نهادهای امنیتی و قضایی دستگیر و از برگزاری کنگره سالانه حزب نهضت اسلامی تاجیکستان در ۲۴ شهریور ۱۳۹۴ در شهر دوشنبه جلوگیری به عمل آمد. اهمیت این رویداد از آن روست که حزب نهضت اسلامی تاجیکستان که در سال ۱۹۹۰ میلادی بنیان نهاده شد و سال‌ها استاد عبدالله نوری رهبری و هدایت آن را بر عهده داشت، تنها حزب اسلامی رسمی و ثبت‌شده در فضای سیاسی سکولار حاکم بر منطقه آسیای مرکزی و بخش مهمی از فرایند صلح تاجیکستان پس از پایان جنگ داخلی سال‌های ۱۹۹۲-۱۹۹۷ میلادی به شمار می‌رود.

عدم تفکیک منطقی و مرزبندی دقیق میان جنبش‌های اسلامی بنیادگرا نظیر طالبان، القاعده و داعش و اسلام سنتی، معتدل و معتقد به رقابت‌های سیاسی نظیر حزب نهضت اسلامی تاجیکستان اشتباه بزرگ رهبران تاجیکستان به‌ویژه مقامات قضایی و امنیتی این کشور است. در صورتی که تحولات تاجیکستان به خوبی مدیریت نشود و تقابل دولت و حزب نهضت اسلامی ادامه یابد، در بدترین سناریو بیم آن می‌رود به دنبال این خشونت‌ها، ناآرامی‌ها و جنگ داخلی سال‌های ۱۹۹۲-۱۹۹۷ میلادی در این کشور آسیای مرکزی به نوعی دوباره احیا شود.

۳. برگزاری انتخابات ریاست جمهوری و انحلال پارلمان در قزاقستان: سرزمین انتخابات پیش از موعد پنجمین دوره انتخابات ریاست جمهوری قزاقستان - بزرگ‌ترین و قدرتمندترین کشور آسیای مرکزی - در ۶ اردیبهشت ۱۳۹۴ برگزار شد و طی آن نورسلطان نظربايف، رئیس جمهوری ۷۴ ساله قزاقستان که در کشورش به‌عنوان «پدر ملت» شناخته می‌شود، با ۹۷/۷۵ درصد آرا برای پنجمین بار پیروز انتخابات شد و دو رقیب ناشناخته و فاقد قدرت رقابت یعنی «تورگان سیزدی»، دبیر کمیته مرکزی حزب خلق کمونیست با ۱/۶۱ درصد آرا و «آبلگازی کوساینوف»، رئیس فدراسیون اتحادیه‌های تجاری و نامزد مستقل با ۶۳ درصد آرا در جایگاه‌های بعدی قرار گرفتند.

عدم تفکیک منطقی و
مرزبندی دقیق میان
جنبش‌های اسلامی
بنیادگرا نظیر طالبان،
القاعده و داعش و اسلام
سنتی، معتدل و معتقد به
رقابت‌های سیاسی نظیر
حزب نهضت اسلامی
تاجیکستان اشتباه بزرگ
رهبران تاجیکستان
به‌ویژه مقامات قضایی و
امنیتی این کشور است.

در دومین تحول سیاسی مهم، بنا به درخواست نمایندگان پارلمان، نورسلطان نظربایف دستور انحلال مجلس دوره پنجم قزاقستان را در ۳۰ دی ۱۳۹۴ صادر کرد و قرار است انتخابات ششمین دوره پارلمان قزاقستان در یکم فروردین ۱۳۹۵ برگزار شود. نکته مشترک و مهم هر دو تحول سیاسی، «برگزاری پیش از موعد» انتخابات ریاست جمهوری و پارلمانی قزاقستان است. چراکه طبق برنامه‌ریزی صورت گرفته، پنجمین دوره انتخابات ریاست جمهوری قزاقستان این انتخابات باید در اردیبهشت ۱۳۹۵ برگزار می‌شد که یک سال زودتر یعنی اردیبهشت ۱۳۹۴ برگزار شد. که ششمین دوره انتخابات پارلمانی قزاقستان نیز بسیار پیش از موعد و در یکم فروردین ۱۳۹۵ میلادی برگزار خواهد شد. به همین دلیل برخی ناظران قزاقستان را «سرزمین انتخابات پیش از موعد» نامیده‌اند. به باور آنها شرایط سیاسی داخلی قزاقستان (شایعات در مورد بیماری نورسلطان نظربایف و موضوع بحران جانشینی)، نگرانی از تاثیر بحران اوکراین بر قزاقستان (تحریک جامعه بزرگ روس تباران این کشور و تکرار سناریوی کریمه در بخش‌های شمالی قزاقستان)، تأثیر منفی بحران اقتصادی روسیه بر اقتصاد قزاقستان (تحریم روسیه از سوی غرب و کاهش شدید ارزش روبل) و نیز کاهش شدید بهای جهانی نفت بر اقتصاد نفتی قزاقستان (نگرانی از بی‌ثباتی سیاسی و اجتماعی در پی بروز بحران اقتصادی) از جمله دلایل تعجیل نورسلطان نظربایف برای برگزاری پیش از موعد انتخابات ریاست جمهوری و پارلمانی و نیز تثبیت قدرت سیاسی در شرایط نامساعد داخلی و منطقه‌ای به شمار می‌رود.

۴. انتخابات پارلمانی جمهوری قرقیزستان: تقویت جایگاه روس‌گرایان

مهم‌ترین تحول سیاسی در جمهوری قرقیزستان در سال ۱۳۹۴ را باید برگزاری ششمین دوره انتخابات پارلمانی در ۱۲ مهر ۱۳۹۴ دانست که طی آن حزب «سوسیال دموکرات» موفق به کسب بیش از ۲۷ درصد آرا و ۳۸ کرسی از ۱۲۰ کرسی پارلمان این کشور کوچک منطقه آسیای مرکزی گردید. در بعد داخلی، اهمیت ششمین دوره انتخابات پارلمانی از این جهت بود که این انتخابات، دومین تجربه این کشور در برگزاری انتخابات پارلمانی در چهارچوب نظام ریاستی-پارلمانی به شمار می‌رود که پس از فراندوم سال ۲۰۱۰ میلادی به مورد اجرا گذاشته می‌شود. از این رو، این تجربه می‌تواند منجر به نهادینه شدن این ساختار سیاسی در جمهوری قرقیزستان و حتی تبدیل به الگویی در سطح منطقه آسیای مرکزی شود؛ اما در بعد خارجی، نتایج ششمین دوره انتخابات پارلمانی قرقیزستان و ورود احزابی چون «سوسیال دموکراتیک» که گرایش‌های آشکار روس‌گرایانه دارند را باید به منزله تقویت رویکرد روس‌محور در سیاست خارجی قرقیزستان دانست که به طور مشخص بعد از به قدرت رسیدن «آلماز بیگ آتامبایف»؛ رئیس جمهور کنونی قرقیزستان در سال ۲۰۱۱ میلادی آغاز شده است؛ روندی که در کانون آن کاهش تدریجی سطح مناسبات با ایالات متحده آمریکا و نزدیکی هرچه بیشتر به فدراسیون روسیه قرار دارد.

۵. عضویت کامل هند و پاکستان در سازمان همکاری شانگهای: پیوندهای امنیتی و دفاعی آسیای مرکزی و جنوبی

در اجلاس سران سازمان همکاری شانگهای در شهر اوجا واقع در فدراسیون روسیه در ۱۸ تیر ۱۳۹۴ دو کشور هند و پاکستان که از سال ۲۰۰۵ میلادی به عنوان عضو ناظر در سازمان حضور داشتند به عنوان عضو اصلی پذیرفته شدند و مقرر شد پس از طی مراحل قانونی و اداری، عضویت رسمی آن‌ها از ابتدای سال ۲۰۱۶ میلادی آغاز شود. به نظر می‌رسد با توجه به روابط نزدیک و سنتی روسیه با هند و چین با پاکستان، ورود هم‌زمان این دو کشور در جرگه اعضای اصلی سازمان همکاری شانگهای، با هماهنگی مسکو و پکن و به منظور ایجاد تعادل در ساختار درونی این سازمان صورت گرفته باشد. به نظر می‌رسد رویکردها و ملاحظات هند در قبال ایالات متحده آمریکا به روند درون‌گرایی این سازمان دامن زده و اختلافات دیرینه هند با پاکستان به کاهش قدرت اجماع‌سازی در درون سازمان منجر خواهد شد؛ اما برخلاف انتظارات و حدس و گمان‌های فراوانی که در آستانه اجلاس اوجا مطرح شد، در مورد وضعیت ایران (تبدیل از وضعیت ناظر به اصلی) به دلیل تداوم تحریم‌های شورای امنیت تصمیم خاصی اتخاذ نشد که بخش مهمی از آن به مفاد دو آیین‌نامه عضویت تاشکند ازبکستان (۲۰۱۰) و دوشنبه تاجیکستان (۲۰۱۴) یعنی «تحت تحریم نبودن کشور متقاضی در شورای امنیت سازمان ملل به عنوان یکی از شرایط اعطای عضویت کامل» برمی‌گشت. تنها اتفاق مهم اجلاس اوجا را باید برگزاری نشست سه‌جانبه میان وزیرای خارجه ایران، روسیه و چین در حاشیه «کنفرانس بین‌المللی امنیت و ثبات در منطقه سازمان همکاری شانگهای» دانست. در این نشست، توافقی مبنی بر دستیابی به یک «فرمول سازش» حاصل شد که بر اساس آن باید علاقه تهران به توسعه همکاری با سازمان همکاری شانگهای زنده نگه داشته شود. به موجب این فرمول، به ایران ضمانت داده شد که روند اعطای عضویت کامل در سازمان به این کشور، نه بعد از رفع تحریم‌های بین‌المللی بلکه بلافاصله بعد از انعقاد توافقات اولیه درباره برنامه هسته‌ای‌اش آغاز شود.

۶. تحولات جمهوری آذربایجان: از تشدید تقابل با جریان‌های اسلامی تا سردی مناسبات با جهان غرب

جمهوری آذربایجان در دو عرصه داخلی و خارجی، شرایط پرفرازونشیبی را در سال ۱۳۹۴ پشت سر نهاد. در عرصه داخلی، پیروزی حزب حاکم «آذربایجان نوین» به رهبری الهام علی‌اف در پنجمین دوره انتخابات پارلمانی جمهوری آذربایجان در ۱۰ آبان ۱۳۹۴، برکناری مقامات ارشد سه وزارتخانه مهم امنیت ملی (انلدار محموداف) و ارتباطات و فناوری اطلاعات (علی عباس اف) با دستور مستقیم الهام علی‌اف در ماه‌های مهر و آبان ۱۳۹۴ شایان توجه بود. از سوی ناظران

مسائل جمهوری آذربایجان دلایل دیگری چون ناکارآمدی نیروهای اطلاعاتی و امنیتی در کنترل جریان افراط‌گرایی دینی و حضور شهروندان آذربایجان در گروه‌های سلفی و تکفیری به‌ویژه داعش در عراق و سوریه، اقدام پیشگیرانه برای مقابله با کودتای نظامی و یا اقدام سیاسی علیه دولت الهام علی‌اف و اعمال کنترل بیشتر بر جریان‌های سیاسی در آستانه انتخابات پارلمانی ۱۰ آبان ۱۳۹۴ به عنوان دلایل اصلی برکناری مقامات ارشد اطلاعاتی و امنیتی جمهوری آذربایجان مطرح شده است.

سومین تحول مهم داخلی در جمهوری آذربایجان، تشدید تقابل با جریان‌های اسلامی است که نقطه اوج آن وقوع «حادثه نارداران» در آذر ۱۳۹۴ بود. نیروهای امنیتی و پلیس جمهوری آذربایجان در ۵ آذر ۱۳۹۴ به یکی از مساجد منطقه نارداران حمله کردند که در جریان آن چهار تن از شیعیان این منطقه کشته و افراد زیادی از جمله حجت‌الاسلام «طالع باقرزاده»، رئیس «جنبش اتحاد مسلمانان» و حجت‌الاسلام «حاج ذوالفقار میکایل‌زاده» بازداشت شدند. بهره‌برداری نیروهای امنیتی آذربایجان از فضای روانی مقابله با جریان‌های تروریستی - تکفیری به‌ویژه جریان داعش برای حذف تمامی جریان‌های مذهبی - سیاسی فعال مخالف دولت سکولار آذربایجان (مشابه رویکرد دولت تاجیکستان در غیرقانونی و تروریستی اعلام نمودن حزب نهضت اسلامی)، مقطع زمانی حادثه نارداران در آستانه مراسم اربعین (تنها یک هفته مانده به مراسم اربعین)، تأثیر احتمالی تغییر و تحولات در وزارت امنیت ملی آذربایجان بر شکل‌گیری حادثه نارداران، بهره‌برداری دستگاه امنیتی آذربایجان از فضای رسانه‌ای و توجه افکار عمومی به موضوع سرنگونی هواپیمای روسی توسط ارتش ترکیه در سرکوب فعالان مذهبی و سیاسی این کشور به‌ویژه در مناطقی چون نارداران، گنجه و لنکران (با توجه به این‌که حادثه نارداران در پنجم آذر ۱۳۹۴ و تنها سه روز پس از سرنگونی هواپیمای روسی توسط ارتش ترکیه در دوم آذر ۱۳۹۴ روی داد) و نیز نقش شبکه قدرتمند و فعال سلفی - وهابی مورد حمایت عربستان سعودی در جمهوری آذربایجان، از جمله دلایلی است که می‌توان در این رابطه مورد توجه قرار داد.

به موازات تحولات داخلی، جمهوری آذربایجان در بعد خارجی در سال ۱۳۹۴ بیش از پیش از جهان غرب فاصله گرفت و به همان میزان به فدراسیون روسیه و نیز ایران نزدیک شد. انتقاد گسترده و مداوم کشورهای اروپایی و آمریکایی از برگزاری انتخابات ریاست جمهوری ۲۰۱۳ و پارلمانی ۲۰۱۵ میلادی در جمهوری آذربایجان و نیز نقض حقوق بشر و بازداشت گسترده مخالفین سیاسی و روزنامه‌نگاران منتقد، عدم هم‌سویی کامل جمهوری آذربایجان با جهان غرب در قبال بحران سوریه، از جمله موارد مهمی است که موجب شد فضایی پرتنش در روابط آذربایجان و جهان غرب در سال ۱۳۹۴ حاکم شود.

به موازات تحولات داخلی، جمهوری آذربایجان در بعد خارجی در سال ۱۳۹۴ بیش از پیش از جهان غرب فاصله گرفت و به همان میزان به فدراسیون روسیه و نیز ایران نزدیک شد.

۷. ارمنستان: از یک صدمین سالگرد قتل عام ارامنه تا تحول در نظام سیاسی و تلاش برای احداث خط آهن جنوبی

در سال ۱۳۹۴ ارمنستان شاهد سه تحول مهم برگزاری یک صدمین سالگرد قتل عام ارامنه از سوی امپراتوری عثمانی، تغییر نظام سیاسی این کشور از نظام ریاستی به نظام پارلمانی و تلاش برای احداث خط آهن جنوبی ارمنستان و اتصال آن به راه آهن ایران بود. مراسم یادبود یک صدمین سالگرد قتل عام ارامنه در ۴ اردیبهشت ۱۳۹۴ به صورت گسترده و هماهنگ در ارمنستان، ایران و بیش از یک صد کشور جهان برگزار شد که فشار جهانی قابل توجهی را متوجه دولت ترکیه ساخت.^۱ تصویب قطعنامه جدید شناسایی و محکومیت نسل کشی ارامنه در پارلمان اتحادیه اروپا، شناسایی نسل کشی ارامنه از سوی پاپ فرانسیس، رهبر کاتولیک های جهان، برگزاری مراسم یادبود یک صدمین سالگرد قتل عام ارامنه در ارمنستان با حضور بسیاری از رهبران جهان از جمله ولادیمیر پوتین و فرانسوا اولاند، رؤسای جمهور روسیه و فرانسه، از جمله تحولات مهم مربوط به این رویداد محسوب می شود.

در ایران نیز ارامنه در شهرهای تهران، اصفهان و تبریز مراسم و راهپیمایی اعتراضی گسترده ای را برگزار کردند که در قیاس با مراسم های مشابه در سال های گذشته بسیار متفاوت و کم سابقه بود. ده ها هزار نفر از ارامنه با حضور مقامات دینی و سیاسی در کلیسای سرکیسیس مقدس در ابتدای خیابان نجات اللهی (پل کریم خان زند) تجمع کرده و سپس با در دست گرفتن پلاکاردهای متحدالشکلی با شعار «به خاطر داریم و حق می طلبیم»، راهپیمایی اعتراضی و مسالمت آمیزی را به سمت سفارت ترکیه در تهران انجام دادند که به لحاظ رسانه ای در داخل و خارج از کشور بسیار مورد توجه قرار گرفت.

علاوه بر تحولات مربوط به یادبود یک صدمین سالگرد قتل عام ارامنه، جمهوری ارمنستان در سال ۱۳۹۴ تحول سیاسی بسیار مهمی را تجربه نمود که برآیند آن «تغییر ساختار سیاسی کشور از ریاست جمهوری به پارلمانی» بود. رفراندوم «تغییر ساختار سیاسی کشور از ریاست جمهوری به پارلمانی» در ارمنستان در روز یکشنبه ۱۵ آذر ۱۳۹۲ برگزار شد که ۶۶/۲۰ درصد از رأی دهندگان از این اصلاحات حمایت کرده و در مقابل ۳۳/۸۰ درصد نیز به آن رأی مخالف دادند. بدین ترتیب، ساختار سیاسی جمهوری ارمنستان پس از ۲۵ سال از ریاستی (نیمه ریاستی) به پارلمانی تغییر نمود که بر اساس آن، قدرت واقعی سیاسی و اجرایی در اختیار «نخست وزیر» خواهد بود.

تأثیرات این تغییر در سطح داخلی و خارجی ارمنستان شایان توجه است. در سطح داخلی، دولت

در ایران نیز ارامنه در شهرهای تهران، اصفهان و تبریز مراسم و راهپیمایی اعتراضی گسترده ای را برگزار کردند که در قیاس با مراسم های مشابه در سال های گذشته بسیار متفاوت و کم سابقه بود.

۱. دولت ترکیه برای به حاشیه بردن مراسم یادبود یک صدمین سالگرد قتل عام ارامنه، برنامه گسترده ای را دقیقاً در همان روز به مناسبت یک صدمین سالگرد آغاز نبرد گالیپولی در دوران جنگ جهانی اول تدارک دید و حتی از سرژ سارگسیان، رئیس جمهور ارمنستان نیز برای شرکت در این مراسم دعوت به عمل آمد. با این وجود، این برنامه نتوانست مراسم یادبود ارامنه را تحت الشعاع قرار دهد.

سرژ سرکیسیان و مقامات حزب حاکم جمهوری خواه، تغییر نظام سیاسی از ریاست جمهوری به پارلمانی را اقدامی در جهت تثبیت دموکراسی، کاهش اقتدارگرایی، نقش مؤثرتر پارلمان و احزاب سیاسی در سرنوشت سیاسی کشور ارزیابی کردند؛ اما در مقابل مخالفین بر این باورند که با توجه به اتمام دور دوم ریاست جمهوری سرکیسیان در سال ۲۰۱۸ میلادی، تغییر نظام سیاسی از ریاست جمهوری به پارلمانی این امکان را فراهم می‌سازد تا سرژ سرکیسیان پس از پایان دوره ریاست جمهوری بتواند در قامت نخست‌وزیر ارمنستان، به حضور خود در رأس قدرت سیاسی ارمنستان ادامه دهد. در همین راستا، به نظر می‌رسد کاهش تعداد کرسی‌های پارلمان ارمنستان از ۱۳۱ کرسی به ۱۰۱ کرسی، اقدامی حساب‌شده و هدفمند از سوی دولت سرکیسیان برای حفظ جایگاه حزب جمهوری خواه در ترکیب پارلمان آینده ارمنستان باشد.

در بعد خارجی، جمهوری ارمنستان (۲۰۱۵) پس از جمهوری قرقیزستان (۲۰۱۰) دومین کشور منطقه آسیای مرکزی و قفقاز است که ساختار سیاسی آن از نظام ریاستی به پارلمانی تغییر یافته است. نکته شایان توجه دیگر، موضع فدراسیون روسیه در قبال تغییر ساختار سیاسی در ارمنستان است. در حالی که در جریان تغییر ساختار پارلمانی جمهوری قرقیزستان در سال ۲۰۱۰ میلادی، فدراسیون روسیه موضع انتقادی و تندی را اتخاذ نمود و استقرار این ساختار را موجب بی‌ثباتی و برهم زنده امنیت و ثبات در سطح منطقه آسیای مرکزی می‌دانست، در مورد تغییر ساختار نظام سیاسی در ارمنستان، لحن کلی روس‌ها مثبت بود. به نظر می‌رسد روس‌ها به نوعی از بابت حضور سرژ سرکیسیان در عرصه قدرت سیاسی ارمنستان در قامت نخست‌وزیر پس از سال ۲۰۱۸ میلادی و ادامه روابط راهبردی روسیه و ارمنستان اطمینان داشته و از این رو، با رویکرد مثبت و حمایتی با رفراندوم ارمنستان برخورد کرده‌اند. طرح احداث خط راه‌آهن ایران-ارمنستان (موسوم به خط آهن جنوبی ارمنستان) که هم‌اکنون در مرحله مطالعات اولیه و جذب سرمایه‌گذاری است، از جمله طرح‌های مهم اقتصادی است که دارای جنبه‌های ژئوپولیتیکی و راهبردی است که درباره آن نکات و ملاحظات مهمی شایان توجه است. نکته اول، «اهمیت و نیاز استراتژیک ارمنستان به خط راه‌آهن ایران-ارمنستان» با توجه به محصور بودن این کشور در خشکی و نیز انسداد راه‌آهن ارمنستان با آذربایجان و ترکیه است. نکته دوم؛ «چالش‌های ارمنستان برای احداث خط راه‌آهن ایران-ارمنستان» با توجه به اقتصاد ضعیف و شکننده ارمنستان و تأمین حدود ۲ میلیارد دلار سرمایه‌گذاری در بودجه سالانه ۳ میلیارد دلاری ارمنستان است. نکته سوم و بسیار مهم، «عدم تمایل روس‌ها به احداث خط راه‌آهن ایران-ارمنستان» کاهش میزان وابستگی ارمنستان به روسیه و نیز افزایش نفوذ اقتصادی و ارتباطی ایران در منطقه قفقاز در نتیجه احداث و تکمیل خط راه‌آهن ایران-ارمنستان است. نکته چهارم «وضعیت مشارکت چین در احداث خط راه‌آهن ایران-ارمنستان» به عنوان تأمین‌کننده منابع مالی و فنی با تخصص و فناوری بالا در احداث خطوط

ریلی و قطارهای پرسرعت است. مقامات این کشور می‌کوشند تا چینی‌ها را در راستای طرح راه ابریشم به مشارکت و سرمایه‌گذاری در این خط آهن متقاعد نمایند.

۸. الگوی ۵+۱: ترکیب پنج کشور منطقه آسیای مرکزی و ایالات متحده آمریکا

ترکیب ۵+۱ یا C5+1 برای نخستین بار در جریان سفر وزیر خارجه ایالات متحده آمریکا به آسیای مرکزی مطرح شد؛ سفری که از ۹ تا ۱۲ آبان ۱۳۹۴ به طول انجامید. نخستین ویژگی مشخص و بارز سفر جان کری، دیدار از هر پنج کشور آسیای مرکزی یعنی تاجیکستان، ازبکستان، قرقیزستان، قزاقستان و ترکمنستان است. این سفر برای نخستین بار طی ۲۵ سال اخیر و پس از سفر فوریه ۱۹۹۲ میلادی جیمز بیکر صورت گرفت. از زمان فروپاشی شوروی در دسامبر ۱۹۹۱ میلادی تا کنون هیچ یک از روسای جمهور ایالات متحده آمریکا از آسیای مرکزی دیدن نکرده‌اند. شاید بتوان سفر جان کری را مقدمه نخستین سفر رئیس جمهوری آمریکا به منطقه آسیای مرکزی پس از گذشت ۲۵ سال از استقلال کشورهای این منطقه دانست تا به بخشی از فشار منتقدین و کارشناسان مسائل آسیای مرکزی در داخل آمریکا به‌ویژه بدنه کارشناسی وزارت خارجه، پنتاگون و مراکز مطالعاتی و دانشگاهی در رابطه با بی‌توجهی روسای جمهور آمریکا به این منطقه پاسخ داده شود. نکته دیگر این که اجلاس مشترک آمریکا و پنج کشور آسیای مرکزی در چهارچوب فرمول ۵+۱ (پنج کشور آسیای مرکزی و آمریکا)، حاکی از کوشش واشنگتن برای ایجاد هماهنگی در راستای پیشبرد سیاست‌های طراحی شده در این منطقه یعنی دو طرح «آسیای مرکزی بزرگ» و «استراتژی راه ابریشم جدید» است که در چهارچوب آن ایالات متحده درصدد ایجاد یکپارچگی اقتصادی و پیوستگی ژئوپولیتیکی میان دو منطقه آسیای مرکزی و جنوبی با محوریت افغانستان است.

۹. شلیک موشک‌های کروز روسیه از دریای خزر: دیدگاه‌های مختلف

مباحث دریای خزر از جمله موضوعات مهمی است که پنج کشور ترکمنستان و قزاقستان در آسیای مرکزی، جمهوری آذربایجان در قفقاز جنوبی و ایران و روسیه را در دو سوی جنوبی و شمالی تحت تأثیر قرار می‌دهد. مهم‌ترین موضوعی که در سال ۱۳۹۴ در حوزه دریای خزر به وقوع پیوست، شلیک ۲۶ موشک دوربرد کروز از ناوگان دریایی روسیه مستقر در دریای خزر به سمت مواضع مخالفان دولت بشار اسد در داخل خاک سوریه بود که نخستین بار پس از پایان جنگ سرد روی داد. در رابطه با این اقدام روسیه، دو دیدگاه متفاوت مطرح شد. دیدگاه نخست بر این باور است که شلیک موشک از دریای خزر توسط ناوگان روسیه در تضاد با «کنوانسیون امنیتی دریای خزر» در باکو نوامبر ۲۰۱۰ و نیز «بیانیه اجلاس آستاراخان» در روسیه سپتامبر ۲۰۱۴ و عامل تشدید نظامی‌گری در دریای خزر است.

دیدگاه دوم معتقد است «کنوانسیون امنیتی خزر» به هیچ عنوان استفاده نظامی از این بستر آبی را ممنوع نمی‌کند، بلکه این قرارداد «حضور و فعالیت» نظامی کشورهای فرمانطقه‌ای (کشورهای غیرساحلی) را در این دریا ممنوع می‌سازد. به عبارت دیگر، طبق این کنوانسیون، غیر از پنج کشور ایران، روسیه، آذربایجان، قزاقستان و ترکمنستان، کشورهای دیگر اجازه فعالیت نظامی در دریای خزر را ندارند و از این رو، اقدام روسیه در شلیک موشک‌های دوربرد کروز از ناوگان دریایی مستقر در دریای خزر به سوریه، ناقض «کنوانسیون امنیتی خزر» نیست.

با توجه به کاهش جمعیت و روند مهاجرت معکوس، دولت ارمنستان، شرایط بحرانی آرامنه سوریه را فرصت مناسبی برای جذب جمعیت مهاجران ارمنی و بهبود وضعیت جمعیتی خود می‌بیند.

۱۰. مواضع پیچیده جمهوری ارمنستان و آذربایجان در قبال بحران سوریه

جمهوری‌های قفقاز به رغم دوری از بحران سوریه در معرض پیامدهای این بحران قرار دارند. دولت‌های ایران، روسیه و ترکیه به عنوان قدرت بزرگ پیرامونی قفقاز، کنش گران اصلی در سوریه هم به شمار می‌آیند. تقابل در سوریه تأثیر قابل توجهی بر مناسبات قدرت در قفقاز دارد.

موضوعی که تا حد بسیار زیادی مغفول مانده است نوع رفتار جمهوری ارمنستان در قبال این بحران به‌ویژه در سال ۱۳۹۴ است. قتل عام غیرنظامیان اعم از مسلمان و مسیحی، نابودی کلیساها از سوی داعش و سایر گروه‌های تروریستی و به‌ویژه مداخله مستقیم ترکیه در تحولات سوریه، برای آرامنه به منزله تکرار تاریخ و یادآور وقایع قتل عام آرامنه توسط ترکان عثمانی در سال ۱۹۱۵ میلادی است. در عرصه کنش عملی اکثریت آرامنه سوریه حامی دولت این کشور یعنی بشار اسد هستند، اما تا کنون تحرک عمده‌ای در این زمینه از خود نشان نداده‌اند.

موضع و رویکرد دولت ارمنستان در قبال بحران سوریه حاوی نکات شایان توجهی است. دولت ارمنستان از ابتدای بحران سوریه، به صورت آشکار و قاطعانه از دولت بشار اسد حمایت نموده است. دیدار ادوارد نعلبندیان، وزیر امور خارجه ارمنستان از دمشق (خرداد ۱۳۹۴) و متعاقب آن سفر یک هیئت پارلمانی ارمنستان به سوریه (خرداد ۱۳۹۴) به روشنی گویای رویکرد و موضع حمایتی ارمنستان از دولت بشار اسد است. علاوه بر این، مهاجرت آرامنه سوریه به ارمنستان و اسکان آن‌ها در مناطقی چون قره‌باغ نیز بسیار شایان توجه است. با توجه به کاهش جمعیت و روند مهاجرت معکوس، دولت ارمنستان، شرایط بحرانی آرامنه سوریه را فرصت مناسبی برای جذب جمعیت مهاجران ارمنی و بهبود وضعیت جمعیتی خود می‌بیند. از مقطع آغاز بحران سوریه بیش از ۱۵ هزار نفر از آرامنه سوریه به ارمنستان منتقل شده‌اند که ۲۵۰۰ نفر از آن‌ها در تابستان ۱۳۹۴ وارد این کشور شده‌اند. به همین دلیل، ارمنستان یکی از مهم‌ترین مقاصد مهاجران سوری پس از کشورهای اروپایی به شمار می‌رود. گزارش‌های متعددی نیز از اسکان برخی از مهاجرین ارمنی سوریه و حتی کردهای سوریه و عراق در منطقه قره‌باغ منتشر شده که هدف اصلی آن افزایش ترکیب جمعیتی آرامنه در این منطقه مورد مناقشه با جمهوری آذربایجان است که

مورد اعتراض دولت آذربایجان قرار گرفته و به عنوان اقدامی در جهت «ارمنیزه کردن» ساختار جمعیتی منطقه قره‌باغ ارزیابی شده است.

جمهوری آذربایجان در قبال بحران سوریه درصدد حفظ توازن میان ایران، روسیه و ترکیه است و نمی‌خواهد با حمایت آشکار و مستقیم از مواضع ترکیه در قبال بحران سوریه، خود را در مقابل ایران و روسیه قرار دهد. از این رو، طی چند سال اخیر به‌ویژه در سال ۱۳۹۴ سعی کرده است نوعی توازن را میان ایران، روسیه و ترکیه در موضع‌گیری‌های خود ایجاد و حفظ کند. پس از حادثه سرنگونی هواپیمای روسی توسط ارتش ترکیه که موجب بروز تنش بی‌سابقه در روابط مسکو و آنکارا شد، جمهوری آذربایجان در حفظ توازن در روابط این دو کشور در وضعیت بسیار دشواری قرار گرفت. به صورت غیرمستقیم این حادثه آذربایجان را در معرض پیامدهای بحران سوریه و اختلافات دو طرف اصلی این منازعه یعنی ترکیه و روسیه قرار داد. پس از کوشش ناکام برای میانجی‌گری میان ترکیه و روسیه، ترانزیت کامیون‌های ترکیه از خاک جمهوری آذربایجان برای عبور به آسیای مرکزی (پس از اعمال تحریم‌های گسترده اقتصادی روسیه علیه ترکیه و ممنوعیت ورود کامیون‌های ترانزیتی ترکیه به خاک روسیه) و درخواست آنکارا برای افزایش انتقال گاز صادراتی آذربایجان به ترکیه (در جریان سفر احمد داود اوغلو، نخست‌وزیر ترکیه به باکو که به فاصله کوتاهی پس از بروز تنش میان روسیه و ترکیه صورت گرفت)، از جمله چالش‌های مهم جمهوری آذربایجان برای حفظ رویکرد متوازن میان ایران، روسیه و ترکیه در قبال بحران سوریه طی سال ۱۳۹۴ به شمار می‌آیند.

۱۱. تحرکات جدید روسیه در قبال ارمنستان و آذربایجان؛ دلایل و پیامدها

فدراسیون روسیه تحرکات جدیدی را در رابطه با دو کشور ارمنستان و آذربایجان در طول سال ۱۳۹۴ به نمایش گذاشت. سفر ولادمیر پوتین به باکو ۲۲ خرداد ۱۳۹۴، دیدار سرگئی لاوروف، وزیر امور خارجه روسیه از جمهوری آذربایجان ۱۱ شهریور ۱۳۹۴، دیدار سرژ سرکیسیان، رئیس جمهور ارمنستان از مسکو ۱۷ شهریور ۱۳۹۴ و سفر سرگئی لاوروف به ایروان ۱۸ آبان ۱۳۹۴ و سفر دیمیتری مدودف، نخست‌وزیر روسیه به ارمنستان اوایل آذر ۱۳۹۴ به روشنی گویای سطح بالای دیدارهای دیپلماتیک انجام شده میان روسیه با طرف‌های آذری و ارمنی در فاصله زمانی بسیار کوتاه است.

همچنین روسیه در پی اجرای طرح‌های «ایجاد سیستم دفاع هوایی مشترک روسیه و ارمنستان»، «وارد ساختن آذربایجان به اتحادیه اقتصادی اوراسیا»، «مقابله روسیه با سناریوی شبیه‌سازی بحران‌های شبه‌جزیره کریمه و قره‌باغ»، «طرح استقرار نیروهای حافظ صلح روسی در قره‌باغ»، «طرح استقرار نیروهای حافظ صلح روسی در قره‌باغ»، «استقرار هفت هزار نیروی روسی در ارمنستان»، «طرح ایجاد سیستم دفاع هوایی مشترک روسیه و ارمنستان» و «استقرار هفت هزار نیروی روسی در ارمنستان» در منطقه قفقاز است که نشان‌دهنده افزایش تحرک فدراسیون روسیه در دو کشور آذربایجان و ارمنستان است.

جمهوری آذربایجان
در قبال بحران سوریه
درصدد حفظ توازن
میان ایران، روسیه
و ترکیه است و
نمی‌خواهد با حمایت
آشکار و مستقیم از
مواضع ترکیه در قبال
بحران سوریه، خود را
در مقابل ایران و روسیه
قرار دهد.

۱۲. افزایش تحرکات عربستان سعودی در آسیای مرکزی و قفقاز: جمهوری‌های آذربایجان و تاجیکستان

به موازات تشدید تنش میان ایران و عربستان سعودی در سال ۱۳۹۴، ریاض تلاش کرد نفوذ خود را هر چه بیشتر در مناطق آسیای مرکزی و قفقاز افزایش دهد. این تلاش بیش از هر چیز در حوزه‌های نفوذ ایران یعنی دو کشور آذربایجان (با مشترکات شیعی) و تاجیکستان (با مشترکات زبانی و فرهنگی) صورت پذیرفت. نمونه بارز و آشکار این رویکرد را می‌توان سفر الهام علی‌اف به عربستان سعودی در اوج شکاف‌ها و اختلافات ایران و عربستان سعودی در بحران‌های سوریه و یمن در فروردین ۱۳۹۴ دانست که با پوشش و تبلیغ گستره رسانه‌های سعودی و عربی از طواف کعبه و زیارت مسجدالنبی توسط الهام علی‌اف و برجسته‌سازی هم‌سوئی دیدگاه‌ها و مواضع یک کشور شیعی با عربستان سعودی همراه بود. در واقع، عربستان سعودی با توسعه مناسبات با جمهوری آذربایجان شیعی در صدد القای این موضوع به جهان اسلام است که سیاست‌های ریاض تقابلی با اصل تشیع ندارد و تنها در مقابل سیاست‌های و رویکردهای دولت و نظام سیاسی خاصی به نام جمهوری اسلامی ایران است.

مشابه چنین وضعیتی - البته با شدت و میزان کم‌تر - در مناسبات عربستان سعودی و تاجیکستان نیز قابل مشاهده است. نمونه بارز این امر را باید دیدار رسمی امام علی رحمان، رئیس‌جمهور تاجیکستان در ۱۳ دی ۱۳۹۴ از عربستان سعودی در اوج اختلاف و تنش میان ایران و عربستان پس از اعدام شیخ نمر در ۱۲ دی ۱۳۹۴ دانست. در واقع، هم‌زمانی سفر امام علی رحمان به ریاض با اعدام شیخ نمر، افزایش تنش در روابط ایران و عربستان سعودی و قطع روابط دیپلماتیک دو کشور، اعتراض رسمی دولت تاجیکستان به حضور محی‌الدین کبیری، رهبر حزب نهضت اسلامی در کنفرانس وحدت اسلامی در تهران و احضار سفیر ایران در دوشنبه، مواضع متضاد ایران و عربستان سعودی در قبال بحران سوریه و اعلام بررسی پیوستن تاجیکستان به ائتلاف اسلامی مبارزه با تروریسم، از موارد مهمی است که موجب شد سفر امام علی رحمان به عربستان سعودی دارای اهمیت و معنی و مفهوم خاصی باشد.

برآورد مقایسه‌ای

به طور کلی روابط دوجانبه ایران و هشت کشور آسیای مرکزی و قفقاز جنوبی در سال ۱۳۹۴ روند باثباتی را تجربه نمود که البته در مقطعی چندماهه روابط ایران با جمهوری آذربایجان و جمهوری تاجیکستان با سردی و تنش نیز همراه شد. در آسیای مرکزی، روابط ایران با کشورهای قزاقستان، ترکمنستان، ازبکستان و قرقیزستان روند نسبتاً باثباتی را تجربه کرد که در این بین سفر «الماس بیگ آتامایف» رئیس‌جمهور قرقیزستان به ایران در ۱۴ شهریور ۱۳۹۴ و دیدار «قربان قلی بردی محمداف» رئیس‌جمهوری

ترکمنستان از تهران در اول آذر ۱۳۹۴ (شرکت در سومین اجلاس سران مجمع کشورهای صادرکننده گاز) شایان توجه بود. نکته مهم دیگر این که عملیات اجرایی خط لوله گاز «تاپی» به عنوان جدی ترین رقیب «خط لوله صلح» در حومه شهر «مرو» در جنوب ترکمنستان با حضور رؤسای جمهور ترکمنستان، افغانستان، نخست وزیر پاکستان و معاون رئیس جمهور هند در ۲۵ آذر ۱۳۹۴ آغاز شد.

در رابطه با سایر کشورهای منطقه آسیای مرکزی، بر خلاف دیدار روسای جمهور ایران و قزاقستان و نیز ایران و تاجیکستان در سال ۱۳۹۳، چنین دیداری در سال ۱۳۹۴ صورت نگرفت و بخش اعظم مناسبات دوجانبه ایران با قزاقستان و تاجیکستان معطوف به اجرایی شدن موافقت نامه های سال ۱۳۹۳ در حوزه های مختلف بود. در سال ۱۳۹۴ وضعیت روابط ایران با ازبکستان تغییر چندانی نداشت و اسلام کریم اف و حسن روحانی به مانند سال گذشته، دیداری رسمی از تهران و تاشکند صورت ندادند. در واقع، آخرین دیدار دو رئیس جمهور به دیدار آن ها در حاشیه اجلاس سران سازمان همکاری شانگهای در دوشنبه تاجیکستان در سپتامبر ۲۰۱۴ میلادی (شهریور ۱۳۹۳) برمی گردد که به نظر می رسد مناسبات ایران و ازبکستان نتوانسته است وارد مرحله جدید و متفاوتی شود.

روابط ایران و تاجیکستان که همواره باثبات و نزدیک بود، در نتیجه دعوت از «محمی الدین کبیری»، رهبر در تبعید حزب نهضت اسلامی تاجیکستان به کنفرانس وحدت اسلامی در تهران دچار تنش شد. احضار حجت الله فغانی، سفیر ایران در تاجیکستان به وزارت خارجه این کشور در ۸ دی ۱۳۹۴، انتقاد علنی از رویکرد ایران در نمازهای جمعه تاجیکستان، توقف اعزام دانشجویان تاجیکی برای ادامه تحصیل به ایران و در نهایت سفر امام علی رحمان، رئیس جمهور تاجیکستان به عربستان سعودی در ۱۳ دی ۱۳۹۴، از جمله پیامدهای منفی تنش در مناسبات ایران و تاجیکستان در نیمه دوم سال ۱۳۹۴ به شمار می رود. مشکل موازی کاری و عدم هماهنگی میان دستگاه ها و نهادهای دخیل در حوزه سیاست خارجی، از جمله مشکلات و چالش های قدیمی کشور است که به نظر می رسد در رابطه با چالش اخیر در تاجیکستان نیز این موضوع یک بار دیگر پیامدهای منفی خود را نشان داد. با وجود این تحولات منفی، «لایحه موافقت نامه همکاری های امنیتی میان دولت ایران و تاجیکستان» در ۲۳ دی ۱۳۹۴ به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید؛ اقدامی که روزنامه «تاجیکستان» چاپ دوشنبه، آن را جواب تهران به موج ایران هراسی در تاجیکستان و پیام حسن نیت تهران به دوشنبه ارزیابی کرد. پیرو این اقدام نیز، نامه ای رسمی از سوی «محمدجواد ظریف» وزیر امور خارجه ایران به وزیر خارجه تاجیکستان در ۲۶ دی ۱۳۹۴ ارسال شد و ابراهیم رحیمپور، معاون آسیا و اقیانوسیه وزارت امور خارجه نیز در ۵ بهمن ۱۳۹۴ به تاجیکستان سفر نمود که تأثیر بسیار مثبتی در کاهش تنش و اعتمادسازی میان ایران و تاجیکستان پس از چند هفته تنش و سردی روابط برجای گذاشت.

در منطقه قفقاز جنوبی، در سال ۱۳۹۴، روابط ایران و ارمنستان به مانند گذشته در سطح بسیار نزدیک و بالایی دنبال شد که سفر اسحاق جهانگیری، معاون اول رئیس جمهور ایران به ارمنستان در ۲۳ مهر ۱۳۹۴، دیدار هیئت‌های مختلف ایرانی و ارمنی به‌ویژه در حوزه حمل‌ونقل و ارتباطات و واگذاری ۹۹ ساله مسجد تاریخی کبود، واقع در مرکز ایروان به ایران به روشنی گویای تداوم روابط نزدیک تهران و ایروان است؛ اما روابط ایران و گرجستان در سال ۱۳۹۴ نسبت به سال ۱۳۹۳ تغییر محسوس و قابل ملاحظه‌ای را تجربه نکرد. به جز دیدار «کویریکاشویلی» معاون نخست‌وزیر و وزیر اقتصاد و توسعه پایدار گرجستان از ایران در ۲۹ اردیبهشت ۱۳۹۴، قرار است «ایراکلی گاریباشویلی» نخست‌وزیر گرجستان نیز در آینده نزدیک برای دیدار با مقامات ایرانی به تهران سفر کند. با وجود این، به مانند سال ۱۳۹۳، دیداری میان «گیورگی مارگولاشویلی»، رئیس جمهور گرجستان با حسن روحانی در سال ۱۳۹۴ صورت نپذیرفت. تنها نکته شایان توجه، برقراری مجدد رژیم لغو رودید میان ایران و گرجستان از تاریخ ۲۶ بهمن ۱۳۹۴ است که به موجب آن شهروندان ایرانی می‌توانند بدون دریافت ویزا تا ۴۵ روز در کشور گرجستان اقامت داشته باشند.

روابط رو به رشد ایران و جمهوری آذربایجان در نیمه دوم سال ۱۳۹۴ بیش از هر چیز تحت تأثیر «حادثه نارداران» قرار گرفت. متعاقب حوادث نارداران، فضای سیاسی و رسانه‌ای منفی شدیدی علیه ایران در جمهوری آذربایجان شکل گرفت که در کانون آن معرفی رهبران مذهبی منطقه نارداران به عنوان عامل و نفوذی ایران و عامل برهم زنده نظم و امنیت ملی بود. در واکنش به حادثه نارداران، سفارت جمهوری اسلامی ایران در باکو با صدور بیانیه‌ای، ضمن اعلام هم‌دردی با قربانیان این حادثه، هرگونه دخالت ایران در وقوع حادثه نارداران و تحریک رهبران مذهبی این منطقه را رد نمود.

نکته قابل توجه دیگر در قبال جمهوری آذربایجان، انتشار فیلم کوتاهی تحت عنوان «اسنادی از کمک‌های مستشاری ایران به جمهوری آذربایجان در جنگ قره‌باغ، حیدر علی‌اف در کنار منصور حقیقت‌پور» از طرف وب‌سایت خبری-تحلیلی «آذری‌ها» در ۲۱ دی ۱۳۹۴ بود در این فیلم منصور حقیقت‌پور، به عنوان مستشار نظامی وقت ایران در باکو با لباس نظامی در حین آموزش نیروهای ارتش و یا شبه‌نظامی جمهوری آذربایجان در سال ۱۹۹۵ میلادی در حضور حیدر علی‌اف، رئیس جمهوری وقت آذربایجان است. انتشار چنین فیلم‌ها و مستنداتی که معمولاً از اسرار نظامی و طبقه‌بندی شده به شمار می‌آیند، می‌تواند به رویکرد متوازن ایران در منطقه قفقاز آسیب بزند که دور از مصلحت، منافع و امنیت ملی کشور است. سفر الهام علی‌اف به ایران در ۴ اسفند ۱۳۹۴ و دیدار با مقامات عالی‌رتبه کشور و امضای چندین سند همکاری نشان داد که با وجود همه تحولات و فراز و نشیب‌ها، ایران و آذربایجان مصمم به توسعه مناسبات دوجانبه هستند.

در واکنش به حادثه
نارداران، سفارت
جمهوری اسلامی
ایران در باکو با صدور
بیانیه‌ای، ضمن اعلام
هم‌دردی با قربانیان این
حادثه، هرگونه دخالت
ایران در وقوع حادثه
نارداران و تحریک
رهبران مذهبی این
منطقه را رد نمود.

چشم‌انداز ۱۳۹۵

- نخستین نکته بسیار مهم و شایان توجه این است که با لغو تحریم‌ها و ورود کشورمان به دوره پساتحریم، موانع گسترش همکاری‌ها میان جمهوری اسلامی ایران و جمهوری‌های آسیای مرکزی و قفقاز برطرف شده و سال آینده می‌تواند سال مناسبی تعمیق و گسترش مناسبات باشد.

- به طور کلی در مورد روابط ایران با کشورهای چو قزاقستان، قرقیزستان، ترکمنستان در آسیای مرکزی نگرانی و ملاحظه خاصی نیست. به‌ویژه آنکه شرایط پس از برجام، لغو تحریم‌ها و تسهیل مبادلات بازرگانی و بانکی و بیمه موجب تسهیل اجرایی شدن توافقات منعقدشده میان ایران و کشورهای یادشده در سال ۱۳۹۵ خواهد بود. تشویق چین برای احداث خط لوله انتقال گاز مایع به طول ۸۰۰ کیلومتر در داخل پاکستان که به خط لوله صلح متصل خواهد شد، می‌تواند پیامدهای منفی خط لوله تاپی را کاهش دهد. ضمن اینکه احداث خط آهن جاده ابریشم که اولین قطار آن اوایل اسفند وارد ایران شد، موجب تحکیم پیوندهای اقتصادی ایران با کشورهای آسیای مرکزی و چین خواهد شد.

- در مورد ارمنستان نیز نکته مهم در دورنمای سال ۱۳۹۵، اجرایی شدن طرح خط راه‌آهن ایران-ارمنستان و نیز توجه جدی‌تر طرح انتقال گاز ایران به گرجستان از طریق ارمنستان است که می‌تواند ضمن افزایش حجم روابط اقتصادی ایران و ارمنستان، زمینه حضور مؤثر ایران در عرصه ترانزیتی و اقتصادی منطقه قفقاز را فراهم کند.

- ازبکستان تنها کشور در منطقه آسیای مرکزی است که با وجود تغییر رویکرد سیاست خارجی ایران طی دو سال گذشته، نتوانسته است به طور کامل و مطلوب در مدار سیاست خارجی ایران قرار گیرد. به نظر می‌رسد در صورت تأکید بر مسائل امنیتی و انتظامی (در شرایط افغانستان پس از ۲۰۱۴) بتوان تا حدود زیادی ازبکستان و اسلام کریم‌اف عمل‌گرا را به نزدیکی هر چه بیشتر با ایران در سال ۱۳۹۵ ترغیب نمود.

- در مورد گرجستان، برقراری مجدد رژیم لغو روادید که از ۲۶ بهمن ۱۳۹۴ اجرایی شد، موجب افزایش حجم ورود شهروندان ایرانی در قالب گردشگری و فعالیت‌های بازرگانی و اقتصادی به گرجستان خواهد شد. بر این اساس می‌توان انتظار داشت حجم مبادلات اقتصادی و تجاری ایران و گرجستان در سال ۱۳۹۵ روند مثبت و رو به رشدی را تجربه کند.

- به احتمال فراوان، روند تحولات تاجیکستان در سال ۱۳۹۵ به سمت تشدید تقابل دولت این کشور با جریان‌های اسلامی به‌ویژه حزب نهضت اسلامی و تقویت اقتدارگرایی به محوریت خانواده امام علی رحمان پیش خواهد رفت. در بدترین سناریو بیم آن می‌رود که خشونت‌ها، ناآرامی‌ها و جنگ داخلی سال‌های ۱۹۹۲-۱۹۹۷ میلادی در این کشور دوباره احیا شود که در این صورت به احتمال فراوان در سال

تشویق چین برای
احداث خط لوله انتقال
گاز مایع به طول ۸۰۰
کیلومتر در داخل
پاکستان که به خط لوله
صلح متصل خواهد شد،
می‌تواند پیامدهای
منفی خط لوله تاپی را
کاهش دهد.

۱۳۹۵ شاهد افزایش نسبی فعالیت گروه‌های تروریستی و تکفیری نظیر داعش و طالبان به‌ویژه در مرز مشترک تاجیکستان و افغانستان خواهیم بود.

- در صورت تصویب نهایی و اجرایی شدن «قانون دموکراسی آذربایجان ۲۰۱۵» در کنگره آمریکا و اجرایی شدن، سناریوی نزدیکی هر چه بیشتر روابط آذربایجان با اسرائیل برای بهره‌گیری از ظرفیت و توان لابی قدرتمند و پرنفوذ یهودی در کنگره آمریکا برای خنثی‌سازی اقدامات لابی ارامنه بسیار محتمل خواهد بود. سناریوی محتمل دیگر نیز افزایش گرایش آذربایجان به سمت فدراسیون روسیه و جمهوری اسلامی ایران برای حفظ موازنه و ارسال این پیام به آمریکا و جهان غرب خواهد بود که در صورت اعمال تحریم‌ها و سیاست‌های خصمانه علیه جمهوری آذربایجان، باکو به سمت جناح مخالف جهان غرب حرکت خواهد نمود.

- بررسی تبدیل عضویت ایران از ناظر به اصلی در سازمان همکاری شانگهای از جمله تحولات مهم سال ۱۳۹۵ به‌شمار می‌رود. پس از لغو تحریم‌های سازمان ملل موانع تبدیل عضویت ایران از ناظر به اصلی برطرف شده است و با توجه به «فرمول سازش» مورد توافق ایران، روسیه و چین در اجلاس اوفاسیه (جولای ۲۰۱۵)، امکان بررسی این موضوع در اجلاس آتی سران سازمان همکاری شانگهای در ابتدای سال آینده (خرداد- تیر ۱۳۹۵) بسیار بالاست.

- قرارگرفتن ایران شیعی (به تعبیر آن‌ها رافضی) و روسیه مسیحی در یک جبهه و مبارزه با عناصر تروریستی و تکفیری در سوریه موجب شده جریان‌های افراطی نظیر داعش و النصرة از انگیزه‌های بسیار بالایی برای انتقام‌گیری و ضربه‌زدن به منافع ایران و روسیه در سطح مناطق پیرامونی برخوردار باشند که نیازمند هوشیاری، تدبیر لازم و تعریف مکانیسم همکاری مشترک میان ایران، جمهوری‌های آسیای مرکزی و قفقاز و نیز روسیه برای مقابله مؤثر با تهدیدات ناشی از پویای جدید افراط‌گرایی در منطقه است.